

Ugotavljanje sposobnosti otrok pri sodelovanju v sodnih postopkih

prof.dr. Martina Žmuc Tomori, dr.med.

Psihiatrična klinika Ljubljana, Studenec 48, 1260 Ljubljana Polje

Univerza v Ljubljani, Medicinska fakulteta, Katedra za psihiatrijo, Zaloška 29, 1000 Ljubljana

Določb, ki bi se nanašale na sodelovanje otrok v sodnih postopkih, v Zakonu o kazenskem postopku (dalje ZKP) ni veliko. V poglavju Preiskovalna dejanja najdemo mesto otroka v podpoglavju, ki govori o zaslišanju priča (priča je oseba, za katero je verjetno, da bi mogla kaj povedati o kaznivem dejanju, storilcu in drugih pomembnih okoliščinah; tudi oškodovanec kaznivega dejanja je lahko zaslišan kot priča). Tu je prav zaradi vloge otroka, ki bi se največkrat lahko znašel na mestu priče (še najpogosteje v primerih kaznivih dejanj nasilja v družini, zanemarjanja otroka in surovega ravnanja ali pa spolne zlorabe), v praksi največkrat potrebno upoštevati možnost, da je otrok privilegirana priča kot dovolj bližnji sorodnik obdolženca. Po 236. členu je pričanja lahko oproščen, če se po danem pouku odloči, da se pričanju odpove. V primeru da danega pouka ni sposoben razumeti, pa ne sme biti zaslišan.

239. člen določa, da mora biti mladoletna oseba, ki še ni dopolnila 16 let, vabljen za pričo prek njenih staršev oziroma zakonitih zastopnikov. Če se vabilu zaradi svoje starosti ne more odzvati, sme biti zaslišana na mestu bivališča.

240. člen pravi, da je pri zaslišanju mladoletne osebe, zlasti če je bila s kaznivim dejanjem oškodovana, treba ravnati obzirno, tako da zaslihanje ne vpliva škodljivo na njeno duševno stanje. Če je potrebno, se zaslihanje mladoletne osebe opravi s pomočjo pedagoga ali kakšnega drugega strokovnjaka. Pri zaslišanju priče, mlajše od 14 let, je lahko navzoča oseba, ki ji priča zaupa.

Možnost zaščite otroka pri zaslišanju v sodnem postopku ponuja tudi člen 244a, ki dopušča možnost zaslihanja priče z uporabo sodobnih tehničnih sredstev, na primer prek videokonference. Prenos slike in glasu v postopku zaslihanja omogoča sledenje zaslišanju tudi drugim osebam, ki morajo poznati podatke, zbrane z zaslihanjem (tožilec, zagovornik obdolženca), pa bi njihova prisotnost otroka motila. V samem poteku zaslihanja pa imajo le-te tudi možnost zastavljanja dopolnilnih vprašanj prek osebe, ki vodi pogovor z otrokom.

V poglavju o Glavni obravnavi, podpoglavju Dokazni postopek, 331. člen govori, da senat takrat, ko je zaslišana priča, ki še ni stara 14 let, lahko sklene, da je med zaslihanjem javnost izključena.

Mladoletno pričo je treba odstraniti iz sodne dvorane, brž ko njena navzočnost na glavni obravnavi ni več potrebna.

Na glavni obravnavi ni dopustno neposredno zaslihanje oseb, mlajših od 15 let, ki so bile žrtve kaznivih dejanj (65. člen) zoper spolno nedotakljivost, zanemarjanja mladoletne osebe in surovega ravnanja ali trgovine z ljudmi (za pravice mladoletnega oškodovanca skrbi pooblaščenec, še posebej v zvezi z zaščito njegove integritete med zaslihanjem pred sodiščem. (1)

Primum nil nocere

Cilj vseh naštetih členov je skrb za to, da je otroku v sodnem postopku povzročena kar najmanjša škoda, poleg tega pa tudi dejstvo, da naj bo vključevanje otroka v sodni postopek le-temu kar najbolj koristno.

Izogibanje kakršni koli škodi, ki bi jo sodni postopek lahko povzročil otroku, je nedvomno glavna skrb vseh odraslih in odgovornih oseb, ki so v ta postopek vključene v tej ali oni vlogi. Zato se tudi v praksi srečujemo z dejstvom, da so vsi odločilni kreatorji sodnega postopka kar najbolj pripravljeni in prožni pri izbiri pristopa, ki zadeva otroka, za katerega se odločajo v skladu z značilnostmi vsakega primera posebej, ter smiselno previdni in prizadevni pri realizaciji takega postopka.

Žal pa nam že osnovno poznavanje značilnosti otrokovega čustvovanja in psihosocialnega funkcioniranja pove, da se možne škode sodnega postopka prav pri vseh primerih ni mogoče vedno in v celoti izogniti.

Vsakršen sodni postopek je povezan z okoliščinami, ki so za otrokovo doživljanje in pojmovanje nekaj tujega in neznanega. Povezane so z vstopi tujih in neznanih oseb v otrokov svet, s prostori in razmerami, ki so zanj nedomače, čudno zaresne, s čisto posebnimi pričakovanji, ki jih vežejo nanj emocionalno vznemirljivi svojci in zanj nove tuje osebe, ki uporabljajo njemu nepoznane izraze in širijo vtis avtoritete. Glede na svojo starost in spoznavne sposobnosti otrok po različnih znakih močno dojema pomen samega postopka in je zbežan glede svoje vloge pri tem. Sluti odločilnost posledic postopka ali pa celo že jasno razume, da je od njegovega prispevka odvisna usoda njemu bližnje osebe ali celotno življenje njegove družine. V njegovem otroškem pojmovanju usodnosti stvari se pojavlja grožnja neposrednih in zanj pomembnih možnih sprememb, ki mu bodo morda ogrozile zagotovljenost doma, ga prikrajšale za sprejemanje s strani staršev, ga obremenile s krivdo ali z odgovornostjo za izgubo bližnjega.

Vsi njegovi strahovi in čustvene napetosti, ki spremljajo njegovo sodelovanje v sodnem postopku, so lahko tudi za sicer stabilnega in v sebi trdnega otroka preveč. Žal pa je med otroki, ki jih nekaj pripelje na sodišče, bolj malo trdnih in stabilnih.

Kako zmanjšati možno škodo za otroka, ki sodeluje v sodnem postopku

Sredstev, poti in pristopov, ki naj bi čim bolj zmanjševali škodo ob vključevanju otroka v postopek, je kar nekaj. Vse več je tudi dosegljivih in izvedljivih, če so se vsi udeleženci pripravljani temu prilagoditi. A zgolj pripravljenost za prilagoditev pogosto ni dovolj. Izvajanje drugačnih, nenavajenih pristopov lahko spremlja bojazen, da postopek ne bo dovolj učinkovit, da se z njim ne bodo strinjali vsi vključeni, da se bodo pritoževali in zanikali korektnost postopka. Zato zahteva odločitev za katero koli modificirano obliko postopka tudi lastno trdnost in jasno predstavo o kar najučinkovitejšem postopku tudi na strani kreatorja postopka, torej sodnika.

Prilagoditev, ki v otrokovem doživljanju blažijo neugoden ali celo zastrašujoč vpliv na nanj, je več: prijazen prostor, v katerem poteka zaslišanje, kar največja možnost, da se otrok tam sprosti in počuti udobno; dovoljenje majhnemu otroku, da ima pri sebi predmet, ki mu je vir tolažbe in gotovosti; videokonferenca namesto množice prisotnih neznanih uradnih oseb, ki otroka opazujejo z resnimi obrazi in se med seboj in z njim pogovarjajo z dolgimi nerazumljivimi stavki; pri majhnem otroku je sodniku lahko v pomoč ali pa vsaj v oporo prisotnost strokovnjaka, na primer kliničnega psihologa, ki obvlada delo z otroki in dobro pozna zakonitosti otrokovega psihosocialnega funkcioniranja v različnih razvojnih obdobjih.

Psiholog lahko učinkovito pomaga sodniku tudi pri formulaciji besed ali sporočil, ki jih mora otrok razumeti – na primer pouka pri pravni dobroti, ki jo je mogoče korektno podati z zelo različno izbranimi in razumljivimi besedami.

Posebno vprašanje je prisotnost otroku znanih nedomačih oseb. Pravilo pri zaslišanju otroka je, da mora biti le-to opravljeno brez prisotnosti najbližjih. (2)

Vsi vemo, kako lahko na sposobnost otrokove pripovedi vpliva že to, da ga spremljajoči svojec že vso pot na sodišče »pripravlja« na zaslišanje. Neugodno deluje na pristnost otrokove pripovedi in na zanesljivost njegovih izjav lahko že »naključni« sorodnik, kaj šele tak, ki tudi sam vidi v otrokovi izpovedi možnost ogroženosti za družino ali celo njega ali njo

samo. Otroku je treba zagotoviti, da je njegov odrasli spremljevalec med zaslišanjem blizu (čeprav ne v istem prostoru) in majhnemu otroku celo pokazati, kje ga bo počakal.

Ravnanje sodnika ob zaslišanju otroka

Pri zaslišanju otroka na sodišču je potrebno upoštevati dejstvo, da to za otroka ni prvi pogovor o nekem konkretnem dogodku ali dogajanju. Če že ne doma, z različno razburljivimi svojci, je morda otrok o isti temi govoril že s šolsko psihologinjo, socialno delavko na CSD, kriminalistom ... Izkušnje iz vseh teh pogovorov lahko v negativnem in (redkeje) pozitivnem smislu pomembno vplivajo na njegove izpovedbe na sodišču.

Pomembni dejavniki, ki zmanjšujejo možnost škode postopka za otroka in hkrati povečujejo njegovo učinkovitost, so predvsem na strani »zasliševalca« samega.

Ta mora »z otrokom znati«. To pa pomeni, da mora biti sproščen (in hkrati dobro organiziran v svojem delovanju), jasno naklonjen otroku (in hkrati popolnoma nevtralen), spontan pri komuniciranju z otrokom (in hkrati pozoren na vse, kar želi izvedeti), odziven in prilagodljiv na otrokova čustvena stanja (in hkrati vzdrževati in voditi nit pogovora). Vse to ni lahko, še posebno ne pravnemu strokovnjaku, ki se pri svojem delu bistveno več srečuje z odraslimi kot z otroki.

Pogoj za učinkovito delo z otrokom v sodnem postopku pa niso le te komunikacijske značilnosti (ki pa so lahko odločilne za počutje in sodelovanje otroka). Oseba, ki vodi postopek z otrokom, mora zelo dobro poznati značilnosti otrokovega razvojnega obdobja, raven njegove zrelosti na polju razumevanja, izražanja in obvladovanja čustev, besednega izražanja, sposobnosti zaznavanja, spominjanja (in priklica spominov). Vedeti mora, katere besede otrok razume in kaj otroku pomenijo določeni izrazi. Upoštevati mora otrokove doterdane izkušnje v življenju in komunikaciji. Imeti mora občutek za otrokove zmogljivosti – tako glede energije, utrujenosti, zbranosti – temu mora znati tudi prilagoditi potek pogovora – ga sprostiti z zabavno in nevtralnno temo, ko otrokova zbranost popušča, otroka pomiriti, ko se v njem stopnjuje napetost, ga spodbuditi, ko ga premagujejo bojazni in negotovost.

Vedeti je treba, da lahko otrok vprašanja narobe razume in da tudi odrasli lahko otrokove pripovedi ali odgovore razumejo napačno. Zavedati se mora, da se otrok zelo občutljivo odziva na vse njegovo vedenje, tudi nebesedna sporočila.

Vprašanja, ki jih sodišče najpogosteje zastavlja izvedencem glede sodelovanja otroka v sodnem postopku

Vprašanja, ki jih izvedencu otroške in mladostniške psihiatrije zastavlja sodišče v zvezi s sposobnostjo otroka za sodelovanje v sodnem postopku, se začnejo že pri otrokovi sposobnosti za razumevanje pouka, ki ga mora biti deležna priča na sodišču, in še tistega, ki ga je potrebno posredovati privilegirani priči. Pouk, da je dolžan govoriti po resnici, da ne sme ničesar zamolčati, da pa se lahko odpove pričanju, če je obdolženi njegov bližnji sorodnik, da lahko na njegovih izpovedbah temeljijo odločbe sodišča ... Ta pouk seveda izgubi smisel »pravne dobrote« če ga zaslišani ne razume. Že če pouk, dolžen privilegirani priči, pogledamo od blizu, je jasno, da vsebuje vrsto povsem abstraktnih pojmov in povezav in da je (v svoji klasični obliki) podan s sorazmerno neobičajnimi izrazi (ali otrok razume, kaj pomeni »odpovedati se pričanju«?). Za razumevanje tega pouka je potrebna popolna miselna zbranost, razumevanje posameznih besed in pomena njihovih povezav, nujna je sposobnost abstraktnega mišljenja v smislu povezovanja prihodnjih posledic sedanjega dogajanja (na primer kazen, izrečena obdolžencu na osnovi izjav, podanih pri sedanjem zaslišanju). Sposobnost otroka, da ta pouk razume, ni odvisna le od ravni njegovih intelektualnih sposobnosti, temveč tudi od prilagodljivosti njegovih miselnih procesov, zmožnosti povezovanja vzrokov in posledic ter zmožnosti časovnega predvidevanja. Odvisno je tudi od njegovih izkušenj, razumevanja besednih zvez in sposobnosti za razločevanje bistvenega od postranskega, pojmovanja odgovornosti ...

Če ima otrok zaradi stopnje svojih spoznavnih sposobnosti že težavo pri zanesljivem razločevanju resnice od neresnice (bodisi zaradi nižje ravni spoznavnih sposobnosti bodisi iz drugih razlogov), je razumljivo, da je pouk pravne dobrote zanj še veliko bolj trd oreh.

Pri otroku z intelektualnimi sposobnostmi, ki so v skladu z njegovo kronološko starostjo in ima povprečne izkušnje z medosebnimi odnosi in besedno komunikacijo, velja, da pouk za privilegirano pričo z veliko zanesljivostjo razume tam v starosti okoli devet, deset let – vendar le v primeru, da mu je pouk podan z besedami in razlagami ter na način, ki mu je prilagojen. Pri podajanju tega pouka lahko sodniku zelo pomaga psiholog, ki je pri zaslišanju prisoten in je imel možnost poglobitve v otrokove mentalne potenciale. V praksi se izkaže, da ta pouk lahko

razume že bister in besedno spreten otrok pri osmih letih, a le če v primer ni emocionalno vključen in ga posledice lastnih izpovedi na nikakršen način ne zadevajo.

Druga vprašanja, ki se pojavljajo z oceno otrokovih sposobnosti za sodelovanje v sodnih postopkih, so vprašanja kredibilnosti otrokovih izpovedi, zanesljivosti njegovega spominjanja (posredovanja v spomin zapisanih vsebin, priklica spominskih gradiv) in njegove sposobnosti za razlikovanje resnice od neresnice.

Vse te otrokove sposobnosti so povezane z zakonitostmi psihološkega razvoja otroka. O njih je – tudi s forenzičnih izhodišč – opravljenih veliko raziskav (3), ki pa lahko prispevajo le neka splošna izhodišča, znanja in strokovne izsledke, katerih uporabnost je okvirna. Ta znanja ne upoštevajo vseh individualnih značilnosti konkretnega otroka v zanj tako ali drugače posebnem in občutljivem trenutku. Če na primer vemo, da je otrok pri petih letih sposoben neki nedavni dogodek opisati z več podrobnostmi in z večjo zanesljivostjo kot pri treh letih, nam to ne pove ničesar o morebitnem, pa zelo odločilnem strahu tega petletnega otroka, da bo on kriv, če bo oče ostal v zaporu. Tak strah lahko močno vpliva na zbranost ob zaslišanju in njegovo takratno in aktualno zmožnost za točne opise in nizanje podrobnosti o določenem dogajanju.

Zato lahko pravnik upošteva le okvirne kriterije kredibilnosti otroka: večja je zanesljivost njegove pripovedi, če jo podaja v otroškem in zanj značilnem jeziku in z lastno izbiro besed, ne pa z odraslimi izrazi in besednimi zvezami, ki jih sam ne razume. Zanesljivost pripovedi otroka daje tudi dejstvo, da ta vsebuje le tiste vzročno-posledične povezave, ki so na ravni njegovega razumevanja in jih izraža tudi pri drugih vsebinah. Čustvena spremljava otroka mora biti pri kredibilnih izpovedih v skladu z vsebino besednih sporočil. Stopnjevanje dramatičnosti opisov (ob posameznih zaslišanjih), dodajanje podrobnosti ali ponavljanje nekaterih podrobnih izjav, ko to ni v skladu z drugimi vsebinami pogovora (na primer jasno formulirana izjava otroka, kaj mu je delal oče, takoj ko otrok vstopi v prostor in sodnik ni začel še niti s spoznavnim in sproščujočim uvodom v pogovor) – vse to so značilnosti, ki zmanjšujejo kredibilnost otrokovih izpovedi.

Čeprav so zakonitosti razvoja spominskih funkcij pri otroku dokaj dobro poznane, pa je osebi, ki ni posebej usposobljena za diagnostično delo z otrokom, težko ocenjevati domet in zanesljivost otroko-

vega spomina. Ne le objektivne podrobnosti, tudi na primer časovna umestitev nekega dogodka je odvisna od drugih spominskih opor otroka (na primer »to je bilo v času počitnic, ko smo bili na morju«, »takrat ko se je oče že odselil od nas«).

Izrazita emocionalna vznemirjenost otroka v zvezi z nekim dogodkom lahko sam spomin nanj zelo utrdi, a hkrati zmanjšuje otrokovo sposobnost za priklic in navedjanje podrobnosti, povezanih s tem dogodkom.

Kako pomembno je dobro poznavanje značilnosti otrokovega razvojnega obdobja, se izkaže tudi pri oceni, ali gre za neko »normalno« razvojno značilnost ali za izjemen pojav ali otrokov odziv, ki določenemu dejanju daje poseben pomen. Več pravnih zmot je že izhajalo iz nepoznavanja na primer naravnega razvoja otrokovega spolnega vedenja, ki je bilo – zaradi nepolnega razumevanja otrokovega normalnega odzivanja in vedenja ocenjeno kot zanesljiva potrditev spolne zlorabe. Spremembe v otrokovih izpovedih, celo razlike v navedenih podrobnostih o nekem travmatskem dogajanju, je v samem poteku sodnega postopka potrebno pri otroku vrednotiti drugače kot pri odraslih.

Ustrezne in strokovno argumentirane razlage in razmejitev med razvojno normativnimi značilnostmi in opozorilom na možnost posledic nekega kazni-

vega dejanja mora itak podati izvedenec otroške in mladostniške psihiatrije (4). Ta mora oceniti tudi možen pomen otrokove sugestibilnosti oziroma različnih zunanjih vplivov na otrokovo sodelovanje v sodnem postopku.

Z dinamičnim razvojem forenzične stroke na področju otroške in mladostniške psihiatrije imajo izvedenci vse več znanj, podprtih z dokazi in študijami, temelječimi na proučevanju velikega števila primerov sodnih postopkov, v katere so vključeni otroci (5).

Za oceno vprašanja kredibilnosti, možne sugestibilnosti, zanesljivosti spominskih sposobnosti, pomena otrokovih nebesednih sporočil pa se izvedenec opira tudi na številne izkušnje iz svojega diagnostičnega in terapevtskega dela z otroki.

Njegova naloga je, da povezuje te osnovne zakonitosti otroške psihiatrije z ugotovljenimi značilnostmi vsakega posameznega otroka po poglobljeni diagnostiki in proučitvi celotnega konteksta obravnavanega dogajanja, ki je bilo za otroka morda travmatsko.

Literatura:

1. Zakon o kazenskem postopku. Ljubljana 2013, Uradni list RS.
2. Končnik Goršič N. Intervju z otrokom – pričo spolne, fizične in psihične zlorabe. V: Mozaik našega delovanja. Zbornik prispevkov ob 50 letnici Svetovalnega centra za otroke, mladostnike in starše. Ljubljana, 2005: 248-265.
3. Russel A. Documentation and Assessment of Children's Forensic Interview Statements. *Widener Law Review*, 16; 305-333 2009.
4. Practice Parameters for the Forensic Evaluation of Children and Adolescents. *J. Am. Acad. Child Adolesc. Psychiatry* 36: Suppl, 10, 1997
5. Cronch L. E., Viljoem J. L., Hansen D. J. Forensic interviewing in child sexual abuse cases: current techniques and future directions. *Aggression and Violent Behaviour* 11 (2006), 195-207.

